

ABDURRAHMAN KÜÇÜK'E ARMAĞAN

Canlılar arasında tecrübelerini sonraki nesillere aktarabilme yetisi olan tek varlık insandır. İnsan, dünyaya geldiğinde güçsüz ve yardıma muhtaç olmasına rağmen aklını kullanabilme ve tecrübelerini sonraki nesillere aktarabilme yetisi sayesinde ürettiklerinin daima üstüne koyan bir varlık haline gelmiştir. Böylelikle insanlığa ait bir müktesebat/miras oluşmuştur. Tüm insanlar bu müktesebattan faydalanmakta ve bunu sonraki nesillere aktarmaktadır. Bazı insanlar ise yaşadıkları hayat ve çalışmalarıyla bu müktesebattan yararlanma yanında insanlık müktesebatına/mirasına katkı sağlama onuruna ulaşmışlardır. Katkılarının gelecek nesiller tarafından bilinmesi ve örnek alınması için böyle insanların özelliklerinin anahtarı mahiyetinde yayınlar olması gerekir. Armağan Kitapların işlevlerinden en önemlisinin bu olduğunu düşünüyoruz. Bundan dolayı saygıdeğer hocamız Prof. Dr. Abdurrahman Küçük için bir armağan kitabı hazırlamak istedik.

Prof. Dr. Abdurrahman Küçük, kaleme aldığı eserler, yaptığı faaliyetler ve yetiştirdiği bilim adamları ile insanlığın mirasından faydalanmakla kalmamış, insanlık mirasına katkı yapmış bir bilim ve aksiyon adamıdır. Kitapta; Hocamızın eserlerini ve bu eserlerin içerik bilgilerini bulabileceksiniz.

BERIKAN
YAYINEVİ

ABDURRAHMAN KÜÇÜK'E
ARMAĞAN

Dinler Tarihi Araştırmaları Armağan Serisi-I

Prof. Dr.

ABDURRAHMAN KÜÇÜK'E

A R M A Ğ A N

BERIKAN
YAYINEVİ

Dinler Tarihi Araştırmaları Armağan Serisi: 1

**TÜRKİYE'DE DİNLER TARİHİ'NİN KURUMSALLAŞMASI SÜRECİNDE
PROF. DR. ABDURRAHMAN KÜÇÜK**

Editör

Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU

Editörler Kurulu

Prof. Dr. Mustafa ERDEM
Prof. Dr. Baki ADAM
Prof. Dr. Mehmet KATAR
Prof. Dr. Ali İsra GÜNGÖR
Prof. Dr. Durmuş ARIK
Doç. Dr. Mehmet Alparslan KÜÇÜK
Yrd. Doç. Dr. Hüsamettin KARATAŞ
Yrd. Doç. Dr. Yasin MERAL
Yrd. Doç. Dr. Cemil KUTLUTÜRK

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Ekrem SARIKÇIOĐLU, Prof. Dr. Mehmet AYDIN, Prof. Dr. Harun GÜNGÖR, Prof. Dr. Mustafa ERDEM, Prof. Dr. Baki ADAM, Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU, Prof. Dr. Ali İhsan YİTİK, Prof. Dr. Recep KILIÇ, Prof. Dr. Cemal TOSUN, Prof. Dr. Recai DOĞAN, Prof. Dr. Kamil ÇAKIN, Prof. Dr. Sönmez KUTLU, Prof. Dr. Niyazi AKYÜZ, Prof. Dr. Mustafa ÜNAL, Prof. Dr. Ali İsra GÜNGÖR, Prof. Dr. Durmuş ARIK, Prof. Dr. Sami KILIÇ, Prof. Dr. Kemal POLAT, Prof. Dr. Kadir ALBAYRAK, Prof. Dr. Mustafa ALICI, Prof. Dr. Davut KILIÇ, Prof. Dr. Münir YILDIRIM, Doç. Dr. Asife ÜNAL, Doç. Dr. Ali Osman KURT, Doç. Dr. Mehmet Alparslan KÜÇÜK, Doç. Dr. Ramazan IŞIK, Yrd. Doç. Dr. Bayram POLAT, Yrd. Doç. Dr. Hüsamettin KARATAŞ, Yrd. Doç. Dr. Yasin MERAL, Yrd. Doç. Dr. Cemil KUTLUTÜRK.

Ankara-2016

Bu kitabın tüm hakları yazarlarına ve yayıncısına aittir.

**TÜRKİYE'DE DİNLER TARİHİ'NİN KURUMSALLAŞMASI
SÜRECİNDE**

PROF. DR. ABDURRAHMAN KÜÇÜK

Editör

Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU

ISBN: 978-605-9661-63-8

Genel Yayın Yönetmeni

Cuma AĞCA

Sayfa Tasarım / Kapak

Biçer YILDIRIM

Baskı / Cilt

Berikan Ofset Matbaacılık

Matbaa Sertifika No: 13642

BERİKAN YAYINEVİ

Cumhuriyet Mah. Bayındır 1. Sokak No: 15/1-2

Çankaya-Kızılay/ANKARA

Tel: (0312) 232 62 18 Fax: (0312) 232 14 99 ANKARA

*Kitap içerisinde yer alan her bir makalenin tüm sorumluluğu kendi
yazarına aittir.*

ÖNSÖZ

Canlılar arasında tecrübelerini sonraki nesillere aktarabilme yetisi olan tek varlık insandır. İnsan, dünyaya geldiğinde güçsüz ve yardıma muhtaç olmasına rağmen aklını kullanabilme ve tecrübelerini sonraki nesillere aktarabilme yetisi sayesinde ürettiklerinin daima üstüne koyan bir varlık haline gelmiştir. Kendinden öncekilerin tecrübe ve birikimleri sayesinde insan, şu andaki durumuna kavuşmuş ve diğer canlılardan daha güçlü bir duruma ulaşmıştır. Böylelikle insanlığa ait bir müktesebat/miras oluşmuştur. Tüm insanlar bu müktesebattan faydalanmakta ve bunu sonraki nesillere aktarmaktadır. Bazı insanlar ise yaşadıkları hayat ve çalışmalarlarıyla bu müktesebattan yararlanma yanında insanlık müktesebatına/mirasına katkı sağlama onuruna ulaşmışlardır. Katkılarının gelecek nesiller tarafından bilinmesi ve örnek alınması için böyle insanların özelliklerinin anahtarı mahiyetinde yayınlar olması gerekir. Armağan Kitapların işlevlerinden birisinin de bu olduğunu düşünüyoruz. Bundan dolayı saygıdeğer hocamız Prof. Dr. Abdurrahman Küçük için bir armağan kitabı hazırlamak istedik.

Prof. Dr. Abdurrahman Küçük, kaleme aldığı eserler, yaptığı faaliyetler ve yetiştirdiği bilim adamları ile insanlığın mirasından faydalanmakla kalmamış, insanlık mirasına katkı yapmış bir bilim ve aksiyon adamıdır. Kitapta; Hocamızın eserlerini ve bu eserlerin içerik bilgilerini bulabileceksiniz. Bununla beraber onun bilim adamı yetiştirme konusunda nasıl katkıları olduğu ile ilgili birkaç notun da düşülmesini istiyoruz.

Bilim aktarmak, bilim elde etmenin metotlarını öğretmek her zaman yeterli olmamaktadır. Hocamız bize sadece bilim, metot, bilimsel ahlâk aktarmakla yetinmedi, imkânlar da hazırladı. Hocamız, kendisiyle yakın çalışma imkânı olan asistanlarına hem yol açtı hem de bu yolda yürümeleri için imkân sağladı. Bilimsel araştırmaların yürütülmesi için gerekli olan yabancı dillerin öğrenilmesi konusunda yardımcı oldu. Aldığı asistanların yurt dışı araştırma burslarının büyük bir kısmı onun aracılığı olmasaydı elde edilemezdi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde İbranice dersi açtırıp hoca temin ederek din dillerinin öğrenilmesi konusunda Türkiye’de öncülük yaptı. Hocamız bunlarla da yetinmedi, arabası olmayana kendi arabasını verdi, ailesinde iş sıkıntısı olup da çalışmalarını aksatacağını hissettiklerinin yakınlarına iş imkânı sağlayarak ilmi çalışmalara odaklanmalarına yardımcı oldu. İdare ile sıkıntısı olanlarımızın idari problemlerini çözmelerine yardımcı oldu. Hocamızın yardımsever kişiliği düşünüldüğünde bunun sadece

asistanlarıyla sınırlı olmayacağını kolaylıkla anlamak mümkündür. Başka üniversitelerde çalışan çok sayıdaki akademisyenin de idari problemleri yanında sosyal ilişkileri konusundaki problemlerini çözmelerinde de Saygıdeğer Hocamızın fedakârlıklarına ve katkılarına yakinen şahit olduk. Umarım bunların önemini idrak edebilme ferasetinde oluruz.

Hocamız Prof. Dr. Abdurrahman Küçük'e bir armağan kitabı çıkarma düşüncemiz hep vardı ve aramızda bunu konuşuyorduk. Ancak, teşebbüse başlamadan bunu başkalarıyla paylaşmadık. Bu konuda bizim yavaşlığımızı hissederek bizi teşvik eden hocalarımıza ve arkadaşlarımıza teşekkürlerimizi sunuyoruz. Ayrıca bu kitabın; Hocamızın kurucusu olduğu ve uzun yıllar başkanlığını yürüterek bilimsel çalışmalara katkı sunduğu Türkiye Dinler Tarihi Derneği'nin Armağan Serisi'nin de ilk kitabı olmasını düşündük. Sonuçta Editörler ve Hakem Kurulu'nda yer alan ve yazı veren bilim adamları bu fikri destekledi ve katkı vererek bu kitabın hazırlanmasını sağladı.

Armağan Kitabı'na yazılarıyla katkı verenler Prof. Dr. Abdurrahman Küçük'ün yakın bilimsel çevresinden olanlardır. Tabiidir ki, "Prof. Dr. Abdurrahman Küçük'e Armağan" kitabına katkı vermek isteyenler bunlardan ibaret değildir. Kitabın 2016'da yayınlanacağı taahhüdünü verdiğimiz için yazısını yetiştiremeyenleri bekleyemedik, onların affını rica ediyoruz. Bu kitaba yurt dışından da yurt içinden de katkı vermek isteyen pek çok bilim ve fikir adamının olduğunun bilincindeyiz. Ancak bir kitap boyutunu çok fazla aşma imkânımız olmadığı için haber veremediklerimizin de haklarını helal etmelerini diliyoruz.

Kitapta yer alan yazılar Prof. Dr. Abdurrahman Küçük'ün hayatı, eserleri ve Dinler Tarihi alanı ile ilgili yazılardır. Editörler Kurulu olarak bu yazıları sistematik hale getirerek yayınlamayı uygun gördük. Kitabın ilk bölümüne; Prof. Dr. Abdurrahman Küçük: Hayatı, Eserleri ve Görüşleri, İkinci Bölüm'e Bir Disiplin olarak Dinler Tarihi, Üçüncü Bölüm'e İslâm, Dördüncü Bölüm'e Yahudilik, Beşinci Bölüm'e Hıristiyanlık, Altıncı Bölüm'e Hint ve İran Dinleri, Yedinci Bölüm'e ise Halk İnanışları başlığını koyduk. Kitabın hazırlanmasında gerekli özeni gösteren ve yayınlayan Berikan Yayınevine teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Abdurrahman Küçük; yazdığı eserlerle, yetiştirdiği öğrencileriyle, yaptığı bilimsel faaliyetlerle ve diğer insanî, İslâmî katkılarıyla bu kitaptan çok daha fazlasını hak etmektedir. Hocamızın, bizim ancak bu kadarını başarabildiğimizi düşünerek eksikliklerimizi hoş göreceğini düşünüyoruz. Hocamızın, insanlık mirasına katkılarının sağlıklı, mutlulukla devamını diliyoruz.

Editörler Kurulu

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM:

PROF. DR. ABDURRAHMAN KÜÇÜK: HAYATI, ESERLERİ VE GÖRÜŞLERİ

Ali İsra Güngör-Durmuş Arık

Prof. Dr. Abdurrahman Küçük ile Söyleşi..... 11

Mehmet Alparslan Küçük

Hayatı ve Eserleriyle Prof.Dr. Abdurrahman Küçük..... 53

Mehmet Aydın

Değerli Meslektaşım Abdurrahman Küçük 83

Mustafa Erdem

Prof. Dr. Abdurrahman Küçük: Gönül İnsanı, Bilim İnsanı ve Siyasetçi 85

Ahmet Hikmet Eroğlu

Prof. Dr. Abdurrahman Küçük'ün "Millet" Tanımı..... 95

Durmuş Arık

Bir Değer Olarak Prof. Dr. Abdurrahman Küçük ve Onun Eserlerinde
Değerler 107

Mustafa Alıcı

Abdurrahman Küçük'te Din Tanımlaması 119

II. BÖLÜM:

BİR DİSİPLİN OLARAK DİNLER TARİHİ

Baki Adam

Annemarie Schimmel'den Prof. Dr. Abdurrahman Küçük'e Ankara
İlahiyat'ın Türkiye'deki Dinler Tarihi Çalışmalarına Katkısı 135

Ramazan Adıbelli

Dinler Tarihi Tarihsel Bir Disiplin midir? 155

Hammet Arslan

Dinler Tarihi Araştırmalarında Karşılaştırmalı Yöntem
Gerekli midir? Geoffrey Parrinder'in Cevabı 179

III. BÖLÜM: İSLAM

Recep Kılıç	
Ahlâk ve Medeniyet İlişkisi Üzerine	197
Cemal Tosun	
İslam Din Eğitiminde Dinler arası Eğitimin İmkânı ve Sınırları Üzerine	209
Recai Doğan	
Cumhuriyet Dönemi İlahiyat Fakülteleri/Dini Yükseköğretim: Tarihsel Gelişim, Problemleri ve Geleceği	231
Kamil Çakın	
Fiten Rivayetlerinin Tabiatı.....	251
Sönmez Kutlu	
Çağdaş İslam Düşüncesinde Din-Siyaset İlişkisi Üzerine Yaklaşımlar	271
Niyazi Akyüz	
Dini Otorite Tipi Olarak Peygamber.....	281
Zekiye Sönmez	
Dinler Tarihiçisi Annemarie Schimmel'in İslâmî Gelenekteki Kadına Bakışı.....	287

IV. BÖLÜM: YAHUDİLİK

Mehmet Katar	
Yahudilikte Hz. Süleyman.....	311
Mustafa Ünal	
Sırat-ı Müstakim (Sebilu'r-reşad) Dergilerinde Yahudilik ve Yahudiler ile İlgili Yazılar.....	329
Asife Ünal	
Bat Mitsva ve Günümüzde Yahudi Kadının Cemaate Katılımı.....	349
Ramazan Işık	
Yahudi Aile Hukukunda Terk Edilmiş Kadın: Aguna.....	363
Yasin Meral	
Yahudi Âlim İbn Kemmûne'nin (ö. 1286) Kur'an'ın İ'cazıyla İlgili Değerlendirmeleri	373

V. BÖLÜM: HİRİSTİYANLIK

Ali İsra Güngör	
Apokrifler ve Hıristiyan Kutsal Metinleri Arasındaki Yeri.....	389
Ali İhsan Yitik	
İncillere ve Kur'an'a göre Hz. Meryem'in Müjdelenmesi ve Hz. İsa'nın Doğumu.....	409
Münir Yıldırım	
Yunan Ortodoks Kilisesinde Dini Takvim Tartışmalarına Kısa Bir Bakış.....	423
Mehmet Özdemir	
Endülüs'te Hıristiyanlığa Yönelik Reddiyeler	431
Mustafa Baş	
Kur'an'ın Muhatabı Hıristiyanlar ve Tanrı Algıları	451
Bayram Polat	
Metodist Kilisesi Tarafından Kutlanan Festivaller (Bayramlar)	467
Münir Yıldırım-Musa Osman Karatosun	
Katolik Kilisesinin Jübile Anlayışı ve 2016 Merhamet Yılı.....	477

VI. BÖLÜM: HİNT VE İRAN DİNLERİ

Ali İhsan Yitik-Aynur Çınar	
Dârâ Şükûh ve Eseri Mecma'-i Bahreyn Üzerine.....	529
Kadir Albayrak	
Kuzey Hindistan'da Dinler, Tapınaklar ve Semboller	569
Hüsamettin Karataş	
Budist Kutsal Metin Külliyyatında Lotus (Saddharmapundarika) Sutra	601
Cemil Kutlutürk	
Tasavvuf Alanında Yazılmış İlk Hintçe Eserlerde Hindu İnanç ve Kültürüne Ait İzler: Mirigavati Örneği	625
Hayri Başbuğ	
Yezidi ve Zerdüştî İnançları (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)	647

VII. BÖLÜM:
HALK İNANIŞLARI

Ekrem Sarıkçıoğlu

Efsanevi Balıklı Göller ve Erzurum Balıklı Gölü 669

Harun Güngör

Geleneksel Türk Din ve İnanışlarında Kutsal Mekân / Ziyaret
Yerlerinin Oluşumu 675

Kemal Polat

Türk Kültüründe Vefa 687

Sami Kılıç-Abdullah Altuncu-Ayhan Gaspak

Nazarla İlgili Rahatsızlıklara Yönelik Bir Halk Hekimliği Uygulaması:
Hançer Ocağı (Çavlu Köyü – “Ümmü Pınar” Örneği) 717

Davut Kılıç

Evliya Çelebi'nin Kaleminden Makedonya ve Çevresinde Dini ve
Sosyal Hayat 739

Veli Cem Özdemir-Yaşar Kalafat

Salur Mezar Damgalı Baba Ali Türbesi ve Dirmil Yöresi Salurları
Halk İnançları 749

ABDURRAHMAN KÜÇÜK FOTOĞRAFLARI 787

KUR'AN'IN MUHATABI HİRİSTİYANLAR VE TANRI ALGILARI

Mustafa BAŞ*

Kur'an, muhatap olduğu bölge Yahudileri gibi Hıristiyanları da putperest Araplardan farklı görmüş, Ehl-i Kitap olarak andığı zümre içerisinde sayarak kalplerini İslam'a ısındırmayı hedeflemiştir. Sabiilerle birlikte bu iki gruptan Allah'a ve Ahiret gününe inanıp, salih amel işleyenlere korku olmadığını (Bkz. Bakara 2/62; Maide, 5/69) belirterek, onları bir Allaha inanmaya ve ortak tevhid inancına davet etmiştir (Bkz. Ali İmran,3/64). Hıristiyanlar hakkında bilgi veren ayetlerin bir kısmı, batılı araştırmacılar tarafından İslam ve Kur'an aleyhine yanlış ve asılsız bilgi ithamları ile karşı karşıya kalmıştır. Bu isnatlara Kur'an'ın muhatabı olan bölge Hıristiyanları ile tartışmalar üzerine nazil olan ayetlerin tefsirinde verilen bilgilerin bütün Hıristiyanların ortak inanışları gibi aktarılmasından kaynaklanmıştır. Aslında Kur'an'ın bire bir muhatabı olan Hicaz bölgesinde yaşayan Yahudiler ve Hıristiyanların arasında diğer bölgelerde yaşayanlardan farklı inanışlarının olduğu, Hz. Muhammed ile tartışmaya gelenler arasında da tam bir inanç birliğinin bulunmadığı kaynaklarda yer almıştır.

Arap Yarımadasına ne zaman nüfuz ettiği net olmayan Hıristiyanlığa çok ilgi duyulmadığı, Orta Arabistan ve Hicaz dolaylarında etkisinin yok denecek kadar az olduğu, ciddi denilecek sayıda taraftar bulamadığı bilinmektedir (Bkz. Seydişehri 1983: 295). Bu dinin Suriye ve Irak dolaylarından Arap Yarımadası'na girişinin (Bkz. Tritton 1988: IX/77) ilk yıllara kadar geri gittiği ileri sürülmektedir (Bkz. Cevad Ali 1954: VI/55). Galatyalılara Mektupta Pavlus, Arabistan'a gittiğinden bahsetmekteyse de buradaki faaliyetleri hakkında bilgi vermemektedir (Bkz. Galatyalılara Mektup: V/16-17). Üçüncü asır başlarında Hz. İsa'nın şahsiyeti hakkında çıkan sert tartışmalar sebebiyle takibata uğrayarak kaçan bazı münzevilerin, Arabistan çöllerine sığındığı, burada yürüttükleri faaliyet ve oluşturu-

---

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi.

dukları etki ile bazı kabileleri Hıristiyanlaştırdıkları kaynaklarda yer almaktadır (Bkz. Seydişehir 1983: 295). Bölgedeki Arap kabileleri arasında genel bir etki oluşturmamayan Hıristiyanlığın, ticaret, misyonerlik ve köle alım satımı gibi yollarla bölgeye nüfuz ettiği gözde kaynaklarda yer almaktadır.

Miladi üçüncü asrın başlarından itibaren Doğu Kilisesi'nde çıkan ihtilaflar, Hıristiyanları çeşitli gruplara ayırmış, bu gruplardan her biri, diğeri ni takip etmiş, bu takiplerden kaçanlar sığınacak yerler aramışlardır. Sığınacak yer arayanların bir kısmı Arap Yarımadası'na gelmiş, çöller sığınmacı münzevilerle dolmuştur (Bkz. Seydişehir 1983: 293). Misyonerliği, Hıristiyan olmanın bir gereği olarak kabul eden bu münzevi rahip ve keşişler, karşılaştıkları sıkıntılara boyun eğmeksizin Araplar gibi yaşamışlar, onlarla birlikte çadırlarda hayatlarını sürdürmüşler ve "Çadır Papazları" olarak isimlendirilmişlerdir. Busra Başpiskoposluğuna bağlı 20 çadır papazının Arapların arasına yayıldığı rivayet edilmiştir (Bkz.Cevad Ali 1954: VI/56). Bu misyoner papazlar ve rahipler, Arap panayırlarına katılmış, insanlara va'z etmiş, ölümden sonra dirilmekten, hesap gününden, cennet ve cehennemden bahsederek insanları etkilemeye çalışmışlardır (Bkz. A. Emin 1976: 57; El Berru 1988: 308).

Zirai hayata elverişli olmayan Hicaz Bölgesi'nde, ticaret en belirgin gelir kaynağı olarak gelişmiştir. Bölge insanları Kureyş Suresi'nde de vurgulandığı üzere (Bkz. Kureyş: 106/1-2) ticaret için Hıristiyanlığın yaygın olduğu Şam ve Yemen dolaylarına gitmişlerdir. Bu bölgelere giden Arapların bazıları, oradaki insanlarla ilişkileri sayesinde Hıristiyanlığı kabul etmişler, memleketlerine döndüklerinde de bu dini yaymaya çalışmışlardır (Bkz. Remzi Kaya 1993: 27). Mekke, Taif ve Hicaz'ın diğer bazı bölgelerine Hıristiyanlığın Hire dolaylarından bu yolla geldiği kaynaklarda yer almıştır (Bkz.Cevad Ali 1954: VI/61).

Arap yarımadasında yaygın olan bir uygulama olan kölelikte Hıristiyanlığın bölgeye gelişinde rol oynamıştır. Bizans, Mısır ve Habeşistan kökenli köleler arasında Hıristiyanlığın yaygın olduğu kaynaklarda yer almıştır (Bkz.Cevad Ali, 1954: VI/202). Bizans, Mısır gibi yerleşik kültürden gelen beyaz köleler, siyahlara oranla okuma, yazma, anlayış ve bilgi bakımından daha ileri seviyede olduklarından, zekâ, ustalık ve maharete dayalı işleri üstlenmişlerdir. Bu özelliklerinden istifade ile efendilerine kendi din-

lerini açıklamışlar, onlara dini metinler okumuşlar, gezginlerin hikâyelerini anlatarak onları etkilemeye çalışmışlardır (Bkz.Cevad Ali, 1954: VI/199).

Arap yarımadasına yukarıda zikredilen yollarla girmiş olan Hıristiyanlığın genelde Nesturilik ve Yakubilik (Süryanilik) mezheplerinin bölgede etkin olduğu görülmektedir (Bkz. A. Emin, 1976: 57). Yakubilik, Gassanilerin hâkim olduğu Şam ve yakın bölgelerinde etkin olurken (Bkz.Cevad Ali 1954: VI/81 ; A. Emin 1976: 57), Nesturilik, Hire dolaylarında daha fazla kabul görmüştür. Nesturiliğin, Yemen dolaylarına Hire'den misyonerlik ve ticaret gibi yollarla girdiği ileri sürülmektedir (Bkz.Cevad Ali 1954: VI/79). Hicaz'ın her iki bölge ile yakın temaslarda olması sebebiyle her iki mezhebin de burada yaşayan Hıristiyanlar arasında etkili olduğu görülmektedir (Bkz.Trimingham 1979: 259).

Trimingham Arap Yarımadası'nda geniş bir bölgeye yayılan Kelp kabilesi mensuplarının Yakubi olduğunu, ileri sürmektedir (Bkz.Trimingham 1979: 278). O'leary, Necran Hıristiyanlarının, Habeşistan'la ilgilerinden dolayı Süryani (Yakubi) mezhebinde olduklarını (Bkz. A. Emin 1976: 57), diğer kaynaklar ise, bu bölgeye misyonerlik ve ticaret yoluyla Nesturiliğin hâkim olduğunu ileri sürmektedir. Nitekim Nesturi Kilise Tarihçileri de, bu görüşü teyit eder mahiyette Necran'a Hıristiyanlığı "Hannan" veya "Hayyan" isimli bir tüccarın yaydığını bildirmektedirler (Bkz.Cevad Ali 1954: VI/79; Bkz. Trimmingham 1979: 294).

Kur'ân-ı Kerimde Hıristiyanlık için "Nasrani" ve "Nasara" kelimeleri kullanılmaktadır. Aslı Yunanca olan "Hristos" tan türetilen "Hıristiyan" kelimesine, ayrıca, Hıristiyanlık için "Mesihî" veya "Mesihîyye" kelimelerine de Kur'an'da rastlanılmamaktadır (Bkz. Kuzgun, 1993: 61). "Nasrani" tabiri Resullerin İşleri Kitabında da "..... ve Nasraniler fırkasından ön ayak olanlardan biri bulduk" şeklinde kullanılmıştır (Resullerin İşleri, XXIV/5). Bazı araştırmacılar, bu ismin Hıristiyanlara Hz. İsa'nın Filistin'deki Nasıra şehrine izafetle verildiğini söylemişlerdir (Bkz. Kuzgun, 1993: 61).

Kur'ân, muhatabı olan Hıristiyanlar hakkında karakter ve davranış bilgileri vermiş, tarihi bilgilerde düzeltmeler yaparak onları inançları noktasında eleştirmiştir. Din adamlarına vermiş oldukları yanlış imtiyazları eleştirmiş, din adamlarını Allah'ın dışında rehber edindiklerini

vurgulamıştır (Bkz.Tevbe, 9/31). Din adamlarının arasında devamlı ibadet yapan ve Allah'ı anan salih kimselerin varlığına dikkat çekerek, bu özelliklere sahip olan kimseleri övmüş (Bkz.Bakara: 2/62 ; Ali İmran, 3/113-114; Maide, 5/69), bunun yanında birçok din adamının da insanların mallarını haksızlıkla yediklerini de dile getirmiştir (Bkz.Tevbe, 9/34).

Kur'ân, Ehl-i Kitab içerisinde Müslümanlara en yakın kimselerin "Biz Hıristiyanız" (Bkz.Maide: 5/82) diyenler olduğunu söyleyerek, onları imtiyaz yönünden birinci sraya çıkarmıştır. Bu imtiyazı vermesine rağmen, onlarla ilişkiler hususunda Müslümanları uyanık olmaya davet etmiş, "...onların dinine girmedikleri müddetçe Müslümanlardan razı olmayacaklarını" (Bkz. Bakara: 2/120) vurgulamıştır. Yine Kur'ân, onların yakın dost edilemeyeceğini belirterek (Bkz.Maide, 5/81) Müslümanlara karşı içerisinde oldukları tutumu da, Hıristiyanlığı kabul ederek hidayete ermeleri gerektiği (Bkz.Bakara, 2/135) şeklinde ortaya koymuştur.

Hıristiyanlığın inanç esaslarının temeli, "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh"dan oluşan teslis, "trinite" akidesi üzerine kurulmuştur (Tümer-Küçük 1983: 252; Aydın, 1995: 47). Teslis konusu, ilk konsillerde tartışılmış; İznik Konsilinde (325) Baba ve Oğul'un, İstanbul Konsilinde de (381) Kutsal Ruh'un tanrılığının karara bağlanmasıyla bugüne kadar devam etmiştir (Tümer-Küçük 1983: 252; Aydın, 1995: 47).

Hıristiyan Kutsal Kitabında, teslis kelimesi veya teslise imanı vurgulayan açık bir ifade bulunmamaktadır. Bu inanç, Matta İncili'nde "İmdi siz gidip bütün milletleri şakirt edin, onları baba, oğul ve ruh'ül kudüs ismi ile vaftiz eyleyin" şeklinde yer almaktadır (Matta, XXVII/19). İnciller, "üçlü birlik" (teslis) kelimesini kullanmamakla birlikte, aslında "Peder" olarak adlandırılan tanrıdan, bedenleşen ve İsa'da yaşayan tanrı kelimandan, "ruh" denilen tanrının güçlü ve içkin mevcudiyetinden söz etmektedir (Bkz. Aydın, 1995: 48).

Tanrının teslisi Hıristiyan imanı için çok önemli bir esastır. Hıristiyan teolojisinde teslise inanmak Tanrının varlığına, üç farklı kişinin başlangıçtan beri aynı tanrısal yaratılışı paylaştıkları olgusu ile inanmaktır. Hıristiyanlara göre teslis, Tanrı'da saklı gizlerden biridir ve tanrısal vahiy yapılmadığı sürece bilinemez. Bu gizleri kavramak ancak Tanrıya inanmak ve

imanla O'nun tanıklığını kabul etmekle mümkün olur (Bkz. Hıristiyan İnanıcı, 1995: 125-126). Teslis onlara göre, Tanrı'nın tarih boyu kurtarıcı eylemiyle ve O'nun içsel yaşamıyla ilgilidir. Aynı Tanrı Baba'dır, Oğuldur ve Ruhtur. İsa Mesih'te İnsan olmuş, acıya, ölüme kayıtsız kalmamıştır. Bu tanrısal adlar Hıristiyan imanının özüne dâhildir ve iman mirasının bir bölümünü oluşturur. (Troll : 50)

Teslis anlayışı Hıristiyanlığın inanç noktasında ana merkezini oluşturmakla birlikte Hicaz Hıristiyanları arasında bu noktada tam bir birliğin olmadığı kaynaklarda yer almaktadır. Kur'an ayetlerinde de bu farklı anlayışlara vurgu yapılmakta, genel Hıristiyanlık ile ilgili verilen bilgilerle, bölge Hıristiyanlarının arasındaki farklı inanışlara da dikkat çekilmektedir. Hz. İsa'nın kimliği hakkında Hıristiyanlıktaki tartışmalar Kur'an ayetlerinde ele alınmakta, "İsa, Allah'tır", "İsa, Allah'ın Oğludur" ve "İsa, üç'ün üçüncüsüdür" gibi değişik inanışlara sahip olanların varlığından haber verilmektedir.

Gerek Kur'an ayetlerinin verdiği bilgiler, gerekse İbn-i Hişam'ın Necran Heyeti hakkında naklettiği bilgiler, bölge Hıristiyanları arasında inanç noktasında bir birliğin olmadığını ortaya koymaktadır. Medine'ye gelen Necran heyeti arasında Hz. İsa ile ilgili bir birlik olmadığı, içlerinde "İsa, Allah'tır", "İsa, Allah'ın Oğludur" ve "İsa, üç'ün üçüncüsüdür" gibi değişik görüşlere sahip olan insanların varlığı bildirilmektedir. "İsa Allah'dır" diyenler; "o ölüleri diriltiyor, hastaları iyileştiriyor, gaipten haber veriyor, toprağı kuş şeklinde yapıp, sonrada ona ruh veriyor" diyerek bunları da ancak Allah'ın yaptığını, "İsa Allah'ın oğludur" diyenler; "o babasız dünyaya geldi ve beşikte iken konuştu" diyerek bir başka insanın bunu yapamayacağını, "İsa üç'ün üçüncüsüdür" diyenler ise; "onun "işledik, emrettik, yarattık ve hükmettik" dediğini, eğer tek olsaydı "işledim, emrettim, yarattım ve hükmettim" diyeceğini, ileri sürerek tezlerini delillendirmeye çalışmışlardır (Bkz.İbn-i Hişam, 1955: I/575; Ateş: 377).

Kur'ân, "Allah, Meryem oğlu İsa'dır diyenler kâfir oldular." (Maide, 5/17,72) "Hıristiyanlar, İsa Allah'ın oğludur dediler." (Tevbe, 8/30) ve "Allah üç'ün üçüncüsüdür diyenler kâfir oldular." (Maide, 5/73) ayetleri ile bu farklı inanışları vurgulamaktadır. Hz. İsa'nın şahsiyeti ile ilgili bu görüşler dışında Hz. Meryem'in ilah olarak kabul edilmesi de muhatap alınan Hıristiyanların, genelden farklı bir uygulama içinde oldukları göze çarpmakta-

dır. Kur'ân, muhatabı Hıristiyanların Hz. İsa hakkındaki görüş ayrılıklarını onun ilahlaştırılması, teslisin bir unsuru olması, Allah'ın oğlu kabul edilmesi gibi ayrılıklarına vurgu yaparak bölge Hıristiyanları arasındaki mezhepsel farklılıklara da işaret etmiştir.

a-Hz. İsa'nın İlahlaştırılması

Hz. İsa'nın ulûhiyeti ile ilgili inanç, Hıristiyanlığın yayılmasında büyük rolü olan Pavlus'a kadar uzanmaktadır. Pavlus'a göre beklenen Mesih, Yahudileri içinde buldukları durumdan kurtaracak bir lider değil, bilakis Allah'ın oğludur. O, insanların günahlarına keffaret bir kurban olarak çarmıha gerilmek üzere yeryüzüne inmiştir (Şelebi, 1990: 146). Hz. İsa'yı bu şekilde tarif eden Pavlus, şakirtlerine, onu Eski Mısır Tanrılarında "Oziris"e benzetmiş ve Hz. İsa'nın Oziris'in konumunda olduğunu şu şekilde açıklamıştır; "O Rab idi, insanlara ebediliği vermek ve diri olarak geri dönmek için öldü." (Şelebi, 1990: 146) Yuhanna İncil'inde bu fikir şöyle dile getirilmektedir: "Kelam başlangıçta var idi ve Kelam Allah nezdinde idi ve Kelam Allah idi. O, başlangıçta Allah nezdinde idi. Herşey onun ile oldu ve olmuş olanlardan hiç bir şey onsuz olmadı ..... ve Kelam beden olup inayet ve hakikatle dolu olarak aramızda sakin oldu; biz de onun izzetini Baba'nın biricik oğlunun izzeti olarak gördük." (Yuhanna, I/1-3,14).

Kur'ân, Hz. İsa'nın ilahlaştırılmasına karşı çıkmakta ve bu iddiayı şu ayetle reddetmektedir; "Allah ancak Meryem oğlu Mesihdir diyenler kafir olmuşlardır. De ki Allah, Meryem oğlu Mesih'i, anasını ve yeryüzündekilerinin hepsinin yok etmeyi dilerse ona kim karşı koyabilir." (Maide, 5/17; Krş, Maide, 5/72; Tevbe, 9/31) Bu ayetle ilahlaştırmayı reddeden Kur'ân, onun bir peygamber, annesinin dosdoğru ve salih bir kadın olduğunu, her ikisinin de yemek yediğini (Bkz. Maide, 5/75), yeme, içme gibi arızı özelliklerin insani ve yaratılanlara has olduğunu, Allah'ın bunlara ihtiyaç duymayacağını vurgulayarak bu iddianın yanlışlığını ortaya koymaktadır.

İbni Teymiye ayette kastedilen Hz. İsa'nın ilahlığı görüşünü Yakubilerin (Süryaniler) ileri sürdüklerini, bu görüşlerini de şöyle delillendirdiklerini ifade etmektedir; Mesih'te birisi lahuti (ilahi), diğeri

nasuti (beşeri) olmak üzere iki tabiatta bir tabiat vardır. Bu iki tabiat, ruhun bedenle birleşmesi gibi birleşerek bir insan, bir cevher ve bir şahıs olmuştur. Bu bir şahıs ve tek kişilik, Mesihin bizzat kendisidir (İbn-i Teymiye, 1999: IV/91). Bu kişilik, birleşme kaynaşma ile gerçekleşir ki Allah'ın Kelamı birleşme ile kan ve ete dönüşür. Kelam ve beşeri tabiat, suyun şarapla kaynaşması ve birleşmesi gibi kaynaşıp birleşir (İbn-i Teymiye, 1999: IV/83). Bu izahatlar ışığında İbni Teymiye Yakubiler'in (Süryaniler) Mesih'in Allah'ın bizzat kendisi olduğuna, çarmıha gerildiğine ve öldürüldüğüne, dünyanın ve gökyüzünün üç gün sahipsiz, idare edeni olmaksızın kaldığına, sonra dirildiğine ve eski haline döndüğüne inandıklarını belirtmektedir (İbn-i Teymiye, 1999: IV/87-88).

Fahrettin Razi, Hıristiyanların genelde "Allah'ın Hz. İsa olduğunu iddia etmediklerini, bu iddiada bulunanların Hulüliye'den bir grup olduklarını, bunların Allah'ın bazan belirli bir insanın bedenine veya ruhuna hulül ettiğini savunduklarını, Hıristiyanlardan bir grubun da, bu görüşü benimsemiş olduklarının ihtimal dâhilinde olduğunu ileri sürmektedir. Bu hulül algısını da şöyle açıklamaktadır; Tanrı'nın kelam uknumu, Hz. İsa ile birleşince kelam, ya zât olur veya sıfat. Eğer zât olursa, Tanrı'nın zâtı Hz. İsa'ya hulul etmiş, onunla birleşmiş, böylece ilâhın kendisi o olmuş olur. Bu şekilde ilim özelliğinin Tanrı'dan Hz. İsa'ya geçmiş olmasının kabulü halinde Allah'ın zâtının ilimden hâli olması gerekir. Alim olmayanın (bilmeyen), ilâh olamayacağı dikkate alındığında ilâh onların görüşüne göre, Hz. İsa olmuş olur (Razi, 1981: XI/195). Taberi de, bu iddiayı dile getirenlerin Yakubiler (Süryaniler) olduğunu ileri sürmektedir.

Hz. Muhammed, Necran heyetinde bulunan ve Hz. İsa'nın ilahlığını savunanların iddialarını onun öldüğünü, oysa Allah'ın ölmediğini, Allah'ın yemekten içmekten ve hadesten münezzehe olduğunu, oysa Hz. İsa'nın bunları yaptığını, bu özelliklerin de insanlara ait özellikler olduğunu ileri sürerek reddetmiştir (Bkz.İbn-i Hişam, 1955: I/575; İbn-i Kesir: 1/368).

b-Hz. İsa'nın Allah'ın Oğlu Olması Problemi

İznik Konsili kararları içinde "teslis" in ikinci unsuru olarak kabul edilen Oğul, -Allah'ın oğlu- Rab İsa, Baba'nın cevherinden kabul edilerek Hak İlah sayılmıştır (Aydın, 1995: 51). Hıristiyan kutsal kitaplarında Hz. İsa

için Allah'ın oğlu ibaresi çeşitli şekillerde geçmektedir (Bkz. Matta, III/17, VIII/29; Markos, I/11,XV/39; Luka, VIII/28,IX/35). Yuhanna İncilinde daha açık bir şekilde "Çünkü Allah dünyaya hükümsün diye değil, ancak dünya onun ile kurtulsun diye, Oğlunu dünyaya göndermiştir." (Yuhanna, III/16) ibaresiyle dünyayı kurtarmak için Allah'ın oğlunu gönderdiği ifade edilmektedir. Yuhanna'nın Birinci Mektubunda bulunan "..... Biz Allah'ı sevdik değil, ancak o bizi sevdi ve günahlarımıza kefarete olarak Oğlunu gönderdi." (Yuhanna'nın I.Mektubu, I-IV/10) ibaresi bu dünyaya gelişin sebebinin açıklanmaktadır.

İncillerde kullanılan Allah'ın Oğlu tabiri üzerine olan inanış, Kur'an'da "Hıristiyanlar, Mesih Allah'ın Oğludur dediler" (Tevbe, 9/30) ayetiyle ifadesini bulmaktadır. Kur'an, bu inancı sert bir şekilde eleştirmiş, "Allah oğul edindi" dediler. Haşa, oysa göklerde ve yerde olanlar onundur. Hepsi ona boyun eğmişlerdir" (Bakara, 2/116) ayetiyle Allah'ın oğul edinmekten münezzehe olduğunu vurgulamıştır. Bir başka ayette de Allah'ın çocuk edinmekten münezzehe olduğu, dilediği bir işin olmasına hükmederse "ol" demesiyle olacağı bildirilmiştir (Meryem, 19/35). Aynı zamanda Kur'an, babasız dünyaya gelen Hz. İsa'nın durumunu, Hz. Adem'e benzeterek, yaratılışın Allah'ın "ol" demesine bağlı olduğunu ifade etmiştir (Ali İmran, 3/59).

İbni Teymiye, Hıristiyanlardan az bir grubun, İsa'nın Hz. İbrahim'in keramet cihetiyle Allah'ın dostu olması gibi Allah'ın oğlu olduğunu ileri sürdüklerini, bunların da Arius taraftarları olduğunu, bunun Müslüman gruplarca da nakledilen bir kanaat olduğunu belirtmektedir (Bkz. İbni-Teymiye, 1999: IV/80)

Hz. İsa'nın Tanrı olmadığı görüşünü savunan Arius onu oğul olarak 323'te yazdığı Thalia (Şölen Şiiri) olarak isimlendirilen mısralarda şöyle dile getirmiştir; "... Başlangıcı olmayan (Tanrı), Oğul'u, var olan şeylerin başlangıcı yaptı ve bir Oğul olarak kendisine evlat edinmekle onu yüceltti. Onun kendine mahsus varlık olan Tanrı'ya özgü hiçbir şeyi yoktu. O'na ne denkti ne de O'nunla özdeşti. Bilge olan Tanrı'dır, o (Oğul) ise hikmetin öğreticisidir. Tanrının bütün mahlukata, hem Oğul vasıtasıyla olan şeylere, hem de kendisi görünmez olan Oğul'a görünmez olduğuna dair kesin kanıt vardır ....Bunlar şan ve şeref bakımından birbirinin dengi değildir. Varlıkları

birbiriyle iç içe geçmiş değildir. Büyüklük şerefi bakımından biri diğerlerinden daha fazla yüceliğe sahiptir. Öz itibarıyla Baba, Oğul'dan farklıdır. Çünkü onun başlangıcı yoktur....Ancak Oğul öyle değil. Baba, Tanrı'dır, bu yüzden Oğul, (Baba'nın iradesiyle var olduğu için) Tanrı değildir, ancak Tanrı tarafından yaratılmıştır... Oğul, her ne ve her kim ise, Tanrı'nın iradesiyledir..." (<http://thriceholy.net/Texts/Arius.html>).

Arius, Thalia'da Hz. İsa'nın Tanrı ile aynı cevherden olmamakla birlikte Tanrının oğul olarak onu evlat edinip yücelttiği fikrini ileri sürmüştür. İznik Konsili ve sonrasında Arius'un görüşlerini savunanlar üzerine baskılar sonucunda çöllere sığınan münzevi Hıristiyanlar tarafından yayılan bu anlayış, zaman içerisinde farklı algılanarak İsa, mitolojilerdeki Tanrısal bir oğul haline dönüştürülmüş olabilir.

Ariuşçuların dışında kalan Yakubiler (Süryaniler), Nesturiler ve Melkaniler* Kelamın kadim, ezeli ve zamandan önce var olmuş olan oğul olduğunu savunmuşlar, Hz. İsa'daki ilahi yönü de böyle açıklamışlardır (Bkz. İbn-i Teymiye, 1999: IV/80). Razi de tefsirinde İncillerde zikredilen oğul ifadesi ile ilgili olarak şöyle demiştir; Halil (sevgili-dost) kelimesinin, Hz. İbrahim için bir şeref payesi olarak kullanılması gibi, oğul kelimesi de, Hz. İsa hakkında, İnciller'de bu anlamda şeref ve mevki ifade etmek için yer almış olabilir. Hıristiyanlar devam eden süreçte, Yahudilere olan düşmanlıklarından ve her iki tarafın diğer taraf hakkında aşırı taşkınlık ve düşmanlığından dolayı ileri giderek oğul kelimesini, zahiri olarak gerçek oğul manasında tefsir etmişler, cahillerin de buna inanmasıyla bu yanlış inanç aralarında yayılmış olabilir" (Bkz. Razi, 1981: XI/196).

c-Teslis İnancı

Teslis inancı, IV. Yüzyıla ait üç bölümlü, on iki maddeli Havariler inanç sisteminde Kudretli Baba'ya, O'nun biricik oğlu Rab İsa'ya ve Kutsal Ruh'a inanma şeklinde tezahür etmiştir (Bkz.Tümer-Küçük, 1993: 252). İncillerde Teslis anlayışını Matta İncilindeki "İmdi siz gidip bütün milletleri şakirt edin, onları baba ve oğul ve Ruhül-Kudus ismi ile vaftiz eyleyin"

* Bizans Rum Ortodoks Kutsal Yasalarına bağlı Suriye Filistin ve Mısır'da yaşayan Hıristiyan gruptur. İlk dönemlerdeki başlıca üç Hıristiyan gruplarından biridir. Kiliseleri Rum Kilisesi olarak isimlendirilir Dilleri genelde Arapça'dır. (Bkz. <http://egypthistory.net/2011/>-المذهب الملكي)

ibaresinden farklı bir şekilde ortaya koyan ifadeye rastlanmamıştır (Matta, XXVII/19).

Kur'ân, Hıristiyanların teslis (üçlü birlik) inancına da şidetle karşı çıkmış ve "Allah için üçüncüsüdür diyenler kâfir oldular" (Maide, 5/73) diyerek bu inancın yanlışlığını ortaya koymuştur. Nisa Suresi'nde de "Ey Kitap Ehli: Dininizde taşkınlık etmeyin, Allah hakkında ancak gerçeği söyleyin, Meryem oğlu İsa Mesih Allah'ın Peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendinden bir ruhtur. Allah'a ve Peygamberine inanın ve üçtür demeyin vazgeçin, bu hayrınızdır." (Nisa, 4/171) buyurarak teslisin taşkınlık olduğunu, bu inançtan vazgeçmenin Hıristiyanların hayrına olacağını vurgulamıştır.

Fahrettin Razi, kelâmcıların Hıristiyanların teslis konusundaki görüşlerini şöyle nakletmiştir: "Cevher tek, unsurları (uknumları) ise üçtür: Baba, oğul ve Ruhul-Kudüs... Bu üçü, tek bir ilahtır. Güneşin, hem daire, hem ışığı hem de ısıyı kapsamı gibi onlarda, Baba kelimesi ile Tanrının zâtını, Oğul ile kelimesini, Ruh ile de hayatını kastetmişler, zat, kelime ve hayatın varlığını söyleyerek şöyle demişlerdir: Allah'ın sözü olan kelim, suyun içki ve süte karışması gibi, Hz. İsa'nın bedenine karışmıştır. Yine onlar, "Baba"nın bir ilah, "Oğul"un bir ilah ve "Ruh"un bir ilah ve hepsinin birlikte tek bir ilah olduğunu iddia etmişlerdir. Tefsircilerin bir kısmı da, üçlü birliğin Allah, Meryem ve Hz. İsa'dan oluştuğunu, Maide Suresi 116. ayette zikredilen "Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara Beni ve annemi Allah'tan başka iki tanrı olarak benimseyin dedin?" hükmünden hareketle ileri sürmüşlerdir (Bkz. Razi, 1981: XI/196).

Kurtubi, teslisin Melkânî (Rum Ortodoks), Nasturî ve Yakubîlerin (Süryaniler) görüşü olduğunu, Baba, Oğul ve Ruhulkudüs'ün ayrı ayrı üç ilah olmadıklarını, esasında tek ilah olduklarını, mezheplerinden bunun anlaşıldığını, bunu kabul ve itiraf etmenin onlar için kaçınılmaz olmasına rağmen, bunu sözlü ifadede kaçındıklarını, aslında oğul bir ilah, baba bir ilah ve Ruhul'ul kudüs bir ilahtır dediklerini zikretmektedir (Kurtubi 1993: VI/161). İbni Teymiye, Hıristiyanlar arasında ayrılık konularından birisinin de teslis anlayışı olduğunu, Rum Ortodoksların üç ilahın ispatını ileri sürdüklerini, Nesturi ve Yakubilerin (Süryanilerin) ise bazı hususlarda çekinceleri ile birlikte Baba, Oğul ve Ruh'tan oluşan üç uknumun her

birinin ayrı ayrı ilahlar olmakla birlikte hepsinin birlikte tek ilah olduğunu savunduklarını (Bkz. İbn-i Teymiye, 1999: IV/80) Baba ile vücudu, Oğul ile Mesih ve (belki de ilmi kelime, kelimeyi de ilim olarak isimlendirdikleri) kelimeyi manalandırdıklarını, hayatı da Ruh ile açıkladıklarını dile getirmektedir (Bkz. İbn-i Teymiye, 1999: IV/78-79).

Alusi de, teslis anlayışının Hıristiyanların genel anlayışı olduğunu vurguladıktan sonra bu olguyu şöyle açıklamaktadır; “Baba üçlü birliğin birincisi, Oğul ezelde ondan kendisine eşit biçimde çıkmış ikincisi, Rûhu'l-Kudüs ise aynı şekilde bu ikisinden çıkmış üçüncüsüdür. Tanrılık doğası bir olduğundan bu üç cevherde de tanrılık doğası bulunmaktadır ve bu doğa ile birleşmiş olan üç eleman ayrı ayrı cevherlerdir. Baba oğul değil; Oğul baba değil; Rûhu'l-Kudüs de baba ve oğul değil; o ikisi de Rûhu'l-Kudüs değildir. Ancak bu açıklamalara rağmen tek doğaları olması sebebiyle hepsi bir Tanrıdır. Aralarında ayrılık olmakla birlikte, her biri Lâhût ile birleşmiştir. Birinci eleman, varlığı gerekli olan cevherdir. İkincisi, ilimde denilen akıl cevheridir. Üçüncüsü ise sevgi denilen irâde cevheridir. Bu açıklama ile Allah, birbirinden ayrı olan üç cevher olmakla birlikte bu cevherler birbirine tamlama yapılmak suretiyle Allah'a tek doğalı cevher denilir” (Bkz. Alusi: VI/269).

Arap yarımadasındaki Hıristiyanlar arasında teslisin Baba unsuru ile ilgili olarak farklı isimlendirmelerin olduğu nakledilmektedir. Habeşistan'ın Yemen Valisi Ebrehe tarafından, Ma'reb Seddi'ne yazdırıldığı kitabedeki kullanım, Hıristiyanların genel kullanımından farklı bir görünüm arz etmektedir. Bu kitabede “Muhtaç olduğumuz Rahman'ın gücüyle, onun Mesih'i ve Ruh'ul Kudüs'üyle” ibaresinde “Baba” tabirinin yerini daha güçlü “Rahman”ın aldığı görülmektedir (Bkz.Cevad Ali 1954: VI/188).

d- Hz. Meryem'in İlahlaştırılması:

Bilindiği gibi Efes Konsili'nin ana tartışma konularından birisi Hz. Meryem konusudur. Teslis'in ikinci unsuru olan Hz. İsa'yı yani Tanrıyı doğuran kişi de Tanrı mıdır? değil midir? Yapılan münakaşalar neticesinde onun tanrı olmadığı, ancak tanrıyı doğurduğu için “Teotokos” (Tanrı doğuran) olduğu kararına varılmıştır. Bu toplantı kararına Nestorius, Hz. Mer-

yem'e Tanrı'nın annesi denilemeyeceği, Hz. İsa'da ilahi ve beşeri tabiatın var olduğu tezleriyle karşı çıkmıştır. (Bkz. Cooper 1915: VIII/476; Dvornik:1990, 13-14; Ebu Zehra: 124-125). İznik Konsiline katılanlar arasında da Meryem'in Ulûhiyetini savunanlar olduğu, Ameryemiler olarak anılan bu grubun Baba'nın yanında Oğul ve Bakire Meryem'inde ayrı iki Tanrı olduğunu savundukları, diğer katılımcıların da Meryem'i insani bir varlıktan ileri görerak ilahlaştırdıkları zikredilmektedir (Bkz. Adam 2011: 110).

Cooper, Encyclopedia of Religion and Ethics'e yazdığı Meryem maddesinde; 370'li yıllarda Arabistan, Sycthia (İskit Ülkesi) ve Trakya gibi bölgelerde Collyridian olarak bilinen ve mensuplarının çoğunluğunu kadınların oluşturduğu grubun Bakire Meryem'i tanrı yerine koyarak ona tapındıklarını, bunların yıl içinde zaman zaman bir araya gelerek, Meryem'e sunular getirdiklerini ve birlikte getirdiklerini yediklerini, bu bilgiyi nakleden Epiphanius'un onlar için "Meryem'e saygı duyun, ancak Tanrı'ya ibadet edin" dediğini nakletmektedir (Bkz. Cooper 1915: VIII/476).

Kur'ân, muhatabı olan bölge Hıristiyanları arasında Hz. Meryem'i ilah olarak kabul eden zümrelerin bulunduğuna işaret etmektedir (Bkz. Maide, 5/116). Razi, bu anlayışın Hz. İsa'nın ulûhiyeti, onun Allah'ın oğlu ve üç'ün üçüncüsü gibi inanışların yanında, Hz. Meryem'in de teslisin üç unsurundan biri olarak kabul edilmesi olabileceğini, böyle inananların olduğunu bildirmektedir (Bkz. Razi, 1981: XI/196). Kurtubi, bu inancın ortaya çıkışını şöyle açıklamaktadır: Hıristiyanlar Meryem'in bir insan değil ilah doğduğunu ileri sürdüklerinden anne ve çocuk arasındaki bağlantı sebebiyle annenin de doğurduğu kişi mesabesinde olması gerektiğini kabul etmek zorunda kalarak, Hz. Meryem hakkında bunu söylemiş gibi olacaklardır (Kurtubi VI/241-242).

Thomas Michel ise bu inancın Arapların, geleneksel müşrik kavramlarla Yüce Tanrı Allah'ın Baba, Hz. Meryem'in Ulu Ana ve Hz. İsa'nın da bunlardan doğan Rab ile özdeşleştirildiğini belirterek bölge Hıristiyanlarında Hz. Meryem'in bir ilah olarak kabul edilmiş olabileceğini açıklamaktadır (Bkz. Michel 1998: 73-74). Hıristiyan heretiklerin anlayışında Meryem'in Kutsal Ruh'un yerine teslisin üçüncü unsuru kabul edilmesinin nedeni, muhtemelen ikisinden de kutsal anne olarak bahsedilmesidir. Hıristi-

yan ilahiyatını tam algılayamayan heretikler, soyut varlık olan Kutsal Ruh tasvirlerle somut hale gelmiş Meryem'le özdeşleştirerek Kutsal Ruhun yerine koymuşlardır. Bu anlayışa sahip heretikler Hicaz bölgesinde de var olmuşlardır (Bkz. Adam 2011: 110).

Kur'ân, nazil olduğu dönemde muhatap olarak gördüğü ve taraftarı bulunan "Meryemiye" veya "Berberaniye" mezhebinin, Hz. Meryem'i "Tanrının Annesi" sıfatı ile ilahlaştırmasını dile getirilerek, dönemdeki farklı Hıristiyan Mezheplerinin görüşlerine vurgu yapmaktadır (Kuzgun, 1993: 64). İbni Teymiye de, bu mezhebe bağlı olanların Hz. İsa'nın ve annesinin Allah'tan başka ilahlar olduklarını savunduklarını, ancak bu inanca sahip olan kimsenin kalmadığını bildirmektedir (Bkz. İbn-i Teymiye, 1999: IV/78-79).

Bu inancın, Hz. İsa tarafından yalanlanması Kur'ân'da şu şekilde ifade edilmiştir: "Allah Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara ben ve annemi Allah'tan başka iki ilah olarak benimseyin dedin? demişti de Haşa, hak olmayan sözü söylemek bana yaraşmaz, eğer söylemişsem sen onu bilirsin." (Maide, 5/116) Kadı Beydavi, bu ayette kastedilen ilahlığın müstakil bir ilahlık değil, Allah'a yaklaşma gayesi ve tevessül amacıyla olduğunu ileri sürmektedir (Bkz. Kadı: I/368).

Bu zikredilenlerin dışında bölge Hıristiyanları arasında, ruhban sınıfının geniş yetkileri bulunduğu, bu yetkileri sebebiyle dini konularda keyfi uygulamalarda bulduklarını Kur'ân, "Onlar Ahbar ve Ruhbanlarını Allah'tan başka rabler edindiler" (Bkz. Tevbe, 9/31, Krş Ali İmran, 3/64) ayetiyle dile getirmektedir. Ayette vurgulanan rububiyet onlara ibadet edilmesi değil, haram-helal gibi dini emirlerde kayfi hareket etmeleri, cemaatin de onların söylediklerini din olarak kabul etmeleridir. Adıyy bin Hatim'in bu ayeti işittiğinde Hz. Muhammed'e gelerek, "Ey Allah'ın Resülü biz onlara ibadet etmiyorduk" dediği, Onun da, "Onlar size, bazı şeyler hakkında helal ve haram diyorlar; siz de, onların sözüne uymuyor muydunuz? İşte ayette kastedilen mana budur" diye cevap verdiği rivayet edilmektedir (Bkz. Razi, 1981: XVI/38-39)

Sonuç olarak Kur'an'ın muhatap olduğu Hıristiyanlar, misyonerlik, ticaret, sığınma gibi gerekçelerle Hicaz Bölgesine yerleşmişler, bölgede sayı-

ca çok olmamakla birlikte İslam'ın yayılma dönemine kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Nesturi, Süryani (Yakubi) gibi takibata uğrayan mezhep mensuplarının sığınma mekanı olan bölgede, genel Hıristiyanlık anlayışlarından farklı olan dini anlayışlarını da devam ettirmişlerdir. Muhatapı Hıristiyanların inanç noktasında sapmalarına vurgu yapan Kur'an, onların arasında hem teslise, hem Hz. İsa'nın tanrılığına hem de tanrının oğlu olduğuna inananların bulunduğunu vurgulayarak bölgede var olan mezhebi anlayışları ortaya koymuştur. Hz. İsa hakkında inanışlara getirdiği tenkitlerle bölge Hıristiyanları arasında Ariusçu, Nesturi, Süryani ve Ortodoks anlayışa sahip olanların var olduğuna işaret etmiştir. Vahyedildiği dönem de halen mensupları bulunan ve Hz. Meryem'i tanrılaştırarak teslisin üçüncü unsuru olarak kabul eden anlayışlar hakkında da bilgi vermiştir.

Kaynakça

ADAM, Baki (2011), Kur'an'ın Tartışmalı Konuları, İstanbul, Pınar Yay.

ALUSİ, Şihabuddîn Seyyid Mahmûd, Rûhu'l-Meâni fi't-Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'il Mesânî, Beyrut, İhyau't-Turas'il-Arabi.

ATEŞ, Süleyman, İslâm'a itirazlar ve Kur'ân-ı Kerim'den Cevaplar, Ankara

AYDIN, Mehmet (1995), Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık, Ankara, TDV Yay..

BERRU, Tevfik (1988), Tarih el Arab el Kadim, Dimeşk (ŞAM),

ŞELEBİ, Ahmet (1990), Mukarenat el Edyan, El Mesihyye, KAHİRE.

CEVAD, Ali (1954), Tarih el-Arap Kabl'el-İslâm, Bağdat, 1954.

COOPER, James (1915) "Mary" Encyclopedia of Religion and Ethics (Ed. James Hastings) VIII, Edinburg, T&T Clark

DVORNIK, Francis (1990), Konsiller Tarihi, İznik'ten II.Vatikan'a (Fransızca Ter. Soeur Jean-Morie O.P.) Ter. Mehmet AYDIN, Ankara

EBU ZEHRA, Muhammed, Muhadarat fi'en Nasraniyye, Kahire

EL BEYDAVİ, Nasuriddin, Envaru't-Tenzil ve Esraru't Te'vil, Basımyeri Yok,

EMİN, Ahmet, (1976), Fecru'l İslâm, (Ter. Ahmet Serdaroğlu), Ankara
Hıristiyan İnancı (1994), İstanbul, St. Antuan Kilisesi Yay.

İBN-İ HİŞAM, Cemaletti b. Abdulmelik (1955), Es-Siret En-Nebeviyye, Kahire

İBN-İ KESİR, Ebi'l Feda İsmail, Tefsir El Kur'ân El Azim, Mısır,

İBN-İ SA'D Muhammed, Tabakat el Kübra I-VIII, Kahire,

İBN-İ Teymiye, Ahmet b. Abd'ül-Halim (1999), El Cevab'üs-Sahih li men Beddele Din'el-Mesih I-VII, Riyad, Dar'ül-Asıme

KAYA, Remzi (1993), Kur'ân-ı Kerim'e Göre Ehl-i Kitap (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa

Kitab-ı Mukaddes (1981), İstanbul

Kur'an-ı Kerim Meali (2011), Ankara, DİB Yayınları

KURTUBİ, Muhammed b. Ahmet (1993), El Cami'u li Ahkam'il-Kur'an I-XX, Beyrut, Dar'ül-Kütüb'ül-İlmiyye

KUZGUN, Şaban (1993), "Kur'an-ı Kerim'e Göre Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar", Asrımızda Müslüman-Hıristiyan Münasebetleri, İstanbul.

MİCHEL, Thomas (1992), Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş, İstanbul

RAZİ, Muhammed Fahrettin (1981), Tefsir'ü-Fahri'r-razi (Mefatih'ul-Gayb) I-XXX, Beyrut, Dar'ül-Fikr

SEYDİŞEHRİ, Mahmud Esad (1983), Tarih-i Din-i İslâm (Sad.Ahmet Lütfi Kazancı-Osman Kazancı), İstanbul

TABERİ (1992), Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, Çev:Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir, İstanbul

TROLL, Christian W, Müslümanlar Soruyor Hıristiyanlar Yanıtıyor, İstanbul, St Antuan Kilisesi Yay.

TRIMINGHAM, J.Speneer (1979), Christianity Among The Arap's in Pre-Islamic Times, London

TRITTON, A.S (1988), "Nasara" İslam Ansiklopedisi, İSTANBUL, 1988.

TÜMER, Günay-Küçük, Abdurrahman (1993), Dinler Tarihi, Ankara, Ocak Yay.

<http://egyphistory.net/2011/الملك-الانبي-الم-ذهب/>
28.10.2016

<http://thriceholy.net/Texts/Arius.html>